

Некрологи, спогади *Obituaries, Remembrances*

СЛОВО ПРО ВАЛЕНТИНУ РУБАН (30.06.1940 – 05.12.2014)

Сплинув земний час Валентини Рубан – людини високої духовності, людяності та моральної чистоти, видатного українського вченого, педагога, патріота України.

Народилася Валентина Василівна 30 червня 1940 року в с. Хлібодарівка Волноваського району Донецької області. Упродовж 1947–1957 років навчалася в середній школі селища Донське, а після її закінчення, продовжуючи династичну традицію, пішла працювати в Рудоуправління Донського хіміко-металургійного заводу, де служив її батько.

За скупими рядками біографічної довідки стоять дитинство та молоді роки, які

для кожного стають періодом формування внутрішнього стрижня особистості, окреслення життєвого кредо. Валентина була старшою з трьох дітей Євдокії та Василя Рубанів. Українська інтелігентна родина дала своїм дітям не тільки теплий, наповнений любов'ю отчий дім, але й потужний заряд щирості у ставленні один до одного, до людей, визначила моральні орієнтири та цінності. Усе життя Валентина Василівна зберігала приязнь до донецьких степів, до своєї малої батьківщини, опікувалася родинним гніздом, підтримувала контакти із земляками. Події на Донбасі 2014 року краляли їй серце...

СЛОВО ПРО ВАЛЕНТИНУ РУБАН

З дитинства Валентина Василівна тонко сприймала красу. Захоплення малюванням прищепив їй батько, який, хоч і працював бухгалтером, однак любляв малювати і свій потяг до прекрасного передав доньці, навчивши писати краєвиди олією. Вона розповідала, що змальовані в дитинстві та юності пейзажі пам'ятала завжди. Доля так розпорядилася, що Валентина Василівна стала не художником, а мистецтвознавцем, проте всі, хто її знав, пам'ятають як «пронизливо» вона сприймала натуру, точно вгадувала задум художника, уміла зазирнути в глибину творчого процесу та побачити сутність твору. Такі риси характеру, як затятість, рішучість, художня обдарованість і прагнення малювати, спонукали її отримати художню освіту. І вона поїхала до Києва. Тітка, двоюрідна сестра батька, Надія Сергіївна та її чоловік Олександр Денисович Обжоріни, що мешкали на околиці Києва у Святошині, допомогли дівчині зорієнтуватись у великому (чужому для неї) місті та привели до приймальної комісії Київського художнього інституту. У 1959 році Валентина Василівна стала студенткою. Того року якраз було відкрито набір на факультет історії та теорії мистецтва та відповідну наукову кафедру. Отже, у дев'ятнадцять років вона вперше ступила на шлях мистецтвознавчої науки. Ректором тоді був О. Пащенко, фахові дисципліни викладали П. Говдя, Л. Сак, Л. Владич, В. Денисов, А. Шпаков, Д. Колесникова та М. Мулкіджанян. Проте головним учителем у її житті став П. Білецький (1922–1998) – український мистецтвознавець та художник. Валентину Василівну називали чи не найталановитішою його ученицею. Він зумів прищепити їй не тільки любов та повагу до професії, але й підказав основне русло наукових досліджень. Саме за його підтримки вона пов'язала своє життя з вивченням українського портретного живопису. До самої смерті Платона Олександровича вдячна учениця турбувалася про свого учителя.

У 1964 році Валентина Василівна захистила дипломну роботу, присвячену творчості Федора Кричевського. Слід зауважити, що Інститут вона закінчила із червоним

дипломом. У 1964–1977 роках викладала на творчих факультетах вишу, який сама щойно закінчила, – читала курси російсько-го та радянського мистецтва.

Ще в 1963 році, навчаючись на останньому курсі Інституту, вона влаштувалася на роботу у видавництво «Радянська школа» (нині – «Освіта»). Працювала редактором художньої редакції, згодом – старшим редактором редакції естетичного виховання (1963–1974). У 1960-х роках це видавництво було в Україні чи не найбільшим. Національний дух українства міцно вкоринився в тих стінах. Навіть на зламі хрущовської «відлиги» «Радянська школа» залучала до співпраці патріотично налаштованих людей, відомих педагогів, літераторів, художників, істориків, мистецтвознавців. У колективі співробітників виявилися найкращі людські риси характеру Валентини Василівни, відбулося окреслення її життєвого кредо та усвідомлення свого образу. Вона викликала повагу фаховістю, широтою ерудиції, умінням спілкуватися, уродженим почуттям гармонії внутрішнього світу. Її щира вдача, як магніт, притягувала людей. Валентина Василівна завжди була в центрі громадського життя. Посада редактора в ті часи передбачала надзвичайну міру відповідальності. Художня обдарованість, хист писати, обшири фахових зацікавлень проступають у перших її редакторських працях (підручник з малювання, над яким вона мудрувала з художниками Л. Стебловською та Е. Ревенко), у відредагованих нею методичних розробках для вчителів з естетичного виховання дітей, у підготовці до видання книжок – Ю. Асеева «Подорож в античний світ» (1970) та П. Білецького «Мова образотворчих мистецтв» (1973).

Особливе значення для фахового зростання Валентини Василівни мало написання власних праць. Упродовж одинадцяти років роботи у видавництві побачило світ близько двадцяти її робіт. Серед них – «Як розуміти твори живопису», «Живопис у школі», «Живописний твір на уроках літератури». У ті роки були підготовлені праці про творчість сучасних художників – М. Попова, В. Шаталіна, В. Задорожного, В. Кулеби-Барінової. За жанром то були альбоми,

НЕКРОЛОГИ, СПОГАДИ

каталоги виставок, статті. Праці публікувалися в провідних періодичних виданнях, зокрема в журналах «Образотворче мистецтво», «Українське мистецтвознавство» та «Радуга». Каталоги й альбоми виходили друком у видавництві «Мистецтво». Сам факт співпраці із цим видавництвом є певною оцінкою професіоналізму автора.

Реалізуючи закладену ще інститутськими педагогами програму вдосконалення мистецтвознавчої освіти, Валентина Василівна поставила перед собою мету відвідати провідні музеї СРСР та на власні очі побачити програмні мистецькі твори. Тож вона відвідує Москву, Санкт-Петербург, здійснює подорожі до сусідніх радянських республік (екскурсії тоді регулярно організовувала профспілка «Радянської школи»). Під враженням від побаченого було підготовлено тематичні телепередачі – «М. К. Чурльоніс» та «Микола Реріх». На початку 1970-х років В. Рубан остаточно обирає шлях науковця і мріє захистити кандидатську дисертацію.

У 1974 році за результатами заздалегідь складених кандидатських іспитів її зарахували до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР (нині – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (ІМФЕ)). Кандидатську роботу «Український радянський портретний живопис (тенденції розвитку)» підготувала достроково й захистила в 1979 році в Науково-дослідному інституті теорії та історії образотворчих мистецтв Академії мистецтв СРСР у Москві.

У 1977 році Валентина Василівна після закінчення аспірантури була зарахована молодшим науковим співробітником, згодом обіймала посади старшого (1983), провідного (1991) та головного (2000) наукового співробітника відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ. Захист докторської дисертації «Український портретний живопис кінця XVIII – другої третини XIX століття» відбувся 1990 року, так само в Москві.

1987–1997 роки – період її творчої зрілості: 1987 рік – Республіканська премія ім. О. Білецького в галузі літературно-художньої критики; 1994 рік – звання заслуженого діяча мистецтв України; 1997 рік – об-

рання членом-кореспондентом Національної академії мистецтв України. Валентина Василівна була беззаперечним лідером наукового колективу відділу образотворчого мистецтва, хоча формально очолювати відділ ніколи не погоджувалася. Її авторитет базувався на глибоких знаннях, досвіді, а насамперед – на сумлінності в роботі. З-поміж співробітників вона виконувала найбільші обсяги наукових досліджень. Не можна не сказати про те, що Валентина Василівна доброзичливо ставилася до людей, опікувалася аспірантами, багато уваги, сил і часу приділяла вихованню наукової зміни, керувала підготовкою дисертаційних праць, опонувала на захисті кандидатських і докторських дисертацій, працювала в спеціалізованих учених радах, була членом та заступником голови Експертної ради ВАК України.

За цими рядками постає сорок років напруженої щоденної праці, яка була подібна, за висловлюванням самої Валентини Василівни, до «нанизування намиста з образів, вражень, думок, фактів, слів, фраз...». Вона була щасливою людиною, бо насолоджувалася своєю роботою, проте часто страждала від неї, адже завжди відчувала тягар відповідальності за кожне написане слово, тож постійно перебувала в інтелектуальному напруженні. Значення її наукового доробку для розвитку мистецтвознавства сьогодні неможливо переоцінити.

Упродовж академічного періоду виразно окреслюється коло її наукових зацікавлень: історія української культури, історія українського мистецтва, жанр портрета в українському мистецтві; монографічні розвідки про творчість українських художників. Хронологічний діапазон цих досліджень – чотири віки: XVII – початок XXI ст. За кожною з названих тем очевидна прискіплива пошукова робота в музейних фондах та архівах і приватних колекціях. Київ, Львів, Харків, Полтава, Дніпропетровськ, Черкаси, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Чернігів, Хмельницький, Чернівці, Лебедин, Суми, Конотоп, а також Санкт-Петербург, Москва, Варшава – це далеко не повний перелік міст, куди виїздила Валентина Василівна впродовж 1980–1990-х років.

СЛОВО ПРО ВАЛЕНТИНУ РУБАН

Співпраця з музеями збагачувала новими враженнями, дозволяла відшукувати дедалі нові матеріали.

Звернення до українського портретного живопису – однієї з провідних тем в історії мистецтвознавства – стало для Валентини Василівни певним рубіконом, подолавши який, вона здобула визнання, ставши на один щабель з такими видатними українськими дослідниками цього жанру, як Д. Щербаківський, Ф. Ернст, М. Гембарович, П. Білецький.

Науковий спадок Валентини Рубан у портретному живопису дивує огромою опрацьованих фактів, широтою осмислення подій і явищ та багатством зібраного ілюстративного матеріалу. Завдячуючи її дослідженням у цій науковій царині, український портрет постав як національне, цілісне та неповторне явище світової культури. Валентина Василівна вивчала український портретний живопис ще зі студентської лави. Крім кандидатської та докторської дисертацій, присвятила йому також монографії («Український радянський портретний живопис» (1977), «Портрет у творчості українських живописців» (1979), «Український портретний живопис першої половини XIX століття» (1984), «Український портретний живопис другої половини XIX – початку XX століття» (1986)), написала відповідні розділи до «Історії української культури» (НАНУ, 2001, т. 4, кн. 1) та «Історії українського мистецтва» (ІМФЕ, 2011, т. 3; 2006, т. 4).

У виборі наступної теми, присвяченої життєпису українських художників, висвітленню їхньої творчості крізь призму аналізу людських долі проглядають морально-етичні переконання Валентини Василівни. Вона вважала, що талант художника є даром Небес, а обставини долі не завжди справедливі. Також усвідомлювала, що іноді буває важко пробитися через людську байдужість, несправедливість, подолати соціальні перепони, протистояти режимам політичної цензури. Монографія «Забутые имена: Рассказы об украинских художниках XIX – начала XX века» (1990) повернула з небуття імена талановитих митців. В. Рубан вдалося наповнити русло усвідомлення

української традиції потужним фактажем. У цій книжці лунає ідея самодостатності української нації, заперечується думка периферійності національної культури стосовно європейської та російської традицій. У перші роки здобуття Україною незалежності ця праця дала поштовх до започаткування Державної програми «Повернуті імена», підтриманої урядом України.

Валентина Василівна була пристрасним дослідником історії як українського, так і світового мистецтва і, що особливо варто підкреслити, збирачем – але не артефактів, а виписок з архівних джерел, свідчень про життя і творчість українських художників та відповідного ілюстративного ряду. Її феноменальна пам'ять утримувала енциклопедичні обсяги інформації про художників. Ці матеріали вона поступово вводила до наукового обігу, зокрема публікувала в німецькому виданні «Allgemeines Künstlerlexikon – Internationale Künstlerdatenbank» (Всесвітній лексикон художників всіх часів та народів) (Мюнхен; Лейпциг), з яким вона співпрацювала від середини 1990-х років і дуже пишалася тим, що українські художники, представлені в тому виданні з її ініціативи, стали в один ряд із всесвітньо відомими майстрами. У 2009 році «Криниця» випустила ілюстрований альбом «Художники Києва» довідково-біографічного спрямування з передмовою та текстами статей Валентини Василівни.

Слід відмітити, що творче усвідомлення обраної теми в неї завжди єднало логіку та інтуїцію, а притаманний їй тип мислення був сповнений всеохоплюючої універсальності, водночас спроможності до розщеплення глобальних проблем на складові нижчого порядку. Тому звернення до кожної теми означало, по суті, широту горизонту проблематики та розкриття її за допомогою глибинного опрацювання найрізноманітніших локальних явищ. Історія становлення національної традиції для В. Рубан – це взаємопроникнення виявів різного рівня (закономірностей у розвитку світової культури, українського контексту як в історичній ретроспективі, так і в конкретних життєвих обставинах творчості художника, формування його особистості). В основі такого

НЕКРОЛОГИ, СПОГАДИ

підходу – прискіпливе дослідження найдрібніших деталей (біографії, оточення, секретів ремесла та особливостей художнього мислення). Результатом такого підходу стало напрацювання значної добірки матеріалів, серед яких – публікації, присвячені творчості Т. Шевченка («Шевченко-портретист: До питання живописного стилю», 1983; «К вопросу о стиле портретного творчества Т. Г. Шевченко», 1984), зацікавлення українським іконописом та живописною мініатюрою XVIII–XX ст., художнім життям Києва кінця XVIII – початку XIX ст. та багатьма іншими явищами в історії національної художньої культури. Зібрані матеріали та досвід, набутий при їх опрацюванні, сприяли виробленню панорамності погляду на процеси, що відбувалися в українській культурі, зокрема в образотворчому мистецтві, та закономірно потребували систематизації. Тож наступним етапом наукової роботи Валентини Василівни стало написання узагальнюючих розділів, присвячених історії образотворчого мистецтва, для згаданих уже «Історії української культури» та «Історії українського мистецтва». За першу із цих робіт В. Рубан номінували на Державну премію України в галузі науки і техніки (2014).

Однією з улюблених тем для Валентини Василівни було мистецтво перехідного етапу від XIX до XX ст. Для її розкриття вона постійно збирала матеріали, що їх частково використала в четвертому томі «Історії українського мистецтва». Поступово вибудувалася концепція наукового проекту – серії видань «Мистецькі роди України», де вона мала намір розглянути значення художніх династій у розвитку національної художньої культури, дослідити долі художників та їхню творчість на тлі зламу історичних епох (кінець XIX–XX ст.). Певною мірою ця робота торкалася й теми несправедливо забутих (або вмисно притінених) імен. Цю серію планувалося започаткувати трилогією «Кричевські і українська художня культура XX століття». Розпочала Валентина Василівна з монографії, присвяченій старшому з Кричевських – Василеві. Неоціненну допомогу і підтримку в роботі над монографією надали представники

роду Кричевських, що зберегли сімейні реліквії: документи, фотографії, художні твори своїх предків. Було також зібрано спогади учнів майстра. Це унікальне видання стало результатом спільної титанічної праці Валентини Рубан та Леоніда Андрієвського – знаного українського художника книги, головного редактора видавництва, який створив художню концепцію книжки: підготував макет, що надав виданню яскравої образності та вишуканості, перетворив його у твір книжкового мистецтва.

Ця праця в науковій творчості Валентини Василівни стала чи не найвищим її професійним досягненням, водночас знаком трагічної події в її особистій долі. У присвяті авторка зазначає: «Першим порадиником і, значною мірою, ініціатором, натхненником цієї праці був мій чоловік – Валерій Олександрович Кравченко, який посправжньому любив свою країну, її людей і мистецтво, – і все своє свідоме, так трагічно рано перерване життя присвятив розбудові незалежної України. Він брав найдіяльнішу участь у підборі та формуванні матеріалів із перших років роботи над книгою – у нас не було спонсорів і зайвих коштів на її підготовку. А підготовка була довготривалою і складною: від пошуків творів і виготовлення фото та кольорових слайдів до копіювання архівних та інших джерельних матеріалів – справа копітка і недешева. Але, перейнявшись ідеєю створення своєрідного літопису мистецьких родів України – тієї художньої еліти, доля якої чутливо фокусує драматизм і велич національної культури, ми схилилися перед подвижництвом наших творців і відчували свій обов'язок перед їхньою пам'яттю. Валерія Олександровича не стало, коли текст книги набирался на комп'ютері; він ще встиг прочитати незавершений варіант і сам розкреслив родове дерево Кричевських – його світлий пам'яті я з глибокою любов'ю і довічною вдячністю за щастя жити й працювати разом і поряд із ним присвячую цю працю»^{*}. Валерій

^{*} Рубан-Кравченко В. В. Мистецькі роди України: Кричевські і українська художня культура XX століття. Василь Кричевський / Валентина Рубан-Кравченко. – К. : Криниця, 2004. – С. 19.

СЛОВО ПРО ВАЛЕНТИНУ РУБАН

Олександрович Кравченко (1941–2001) народився в Києві, пройшов трудовий шлях від слюсаря-обмотувальника до першого міністра зовнішньоекономічних зв'язків незалежної України (1992) та радника Президента України (1993–1994). Він був вольовою, цілеспрямованою, високоосвіченою людиною. Ці риси характеру поєднувалися із загостреним відчуттям справедливості, відкритістю, щирістю та душевною щедрістю. Вони познайомилися у 1967 році. Тоді Валерій Олександрович був слухачем Всесоюзної академії зовнішньої торгівлі у Москві, а Валентина Василівна працювала у видавництві. Доля дарувала їм двох синів – Дениса (1968 р. н.) і Олександра (1980 р. н.) та сімейне щастя. Поряд із чоловіком, який був не тільки опорою в житті, але й духовно близькою людиною, підтримував її в усьому, уважно стежив за науковими досягненнями, був першим читачем та критиком праць, Валентина Василівна почувала себе впевненіше, від сімейних турбот вона лише розквітала. Тяжка хвороба Валерія Олександровича та його передчасна смерть (на 61 році життя) вибила у Валентини Василівни опору з під ніг, порушила життєві орієнтири. Вона замкнулася в собі й роками майже не «виходила в люди», не відповідала на докучливі телефонні дзвінки, які не зараджували тузі, а лише краями серце. Щоправда, продовжувала напружено працювати, здебільшого вдома, але зрідка, як вона сама казала, «виповзала» до майстерні. Любила пройтися від Золотих воріт, відчутти дух старого міста, яке стало для неї рідним: у ньо-

му вона прожила понад піввіку. Малесенька кімнатка з передпокоєм на Андріївському узвозі, № 36 була для неї обителлю тиші та розради: серед книг, стелажі, з якими сягали стелі, картин і малюнків, подарованих найближчими друзями (давніми сусідами по майстерні Л. Стебловською, Е. Ревенко, Р. Багаутдіновим), навпроти дверей стояв її робочий стіл з ноутбуком, а поряд глечик з пензлями – алюзія на «шарденівський натюрморт».

Утім, найкращою прикрасою майстерні був краєвид із вікна: Андріївська церква на тлі Небес – певний сакральний простір, як у храмі. За вікном збігали пори року, минали літа, а біль втрати не відпускав, у душі вирувало безперервне голосіння.

На столі – незавершені праці: рукопис «Федір Кричевський» (наступний том трилогії «Кричевські і українська художня культура ХХ століття»); робочі матеріали до монографії про Петра Холодного; нотатки до масштабного багатотомного проекту «П'ять віків українського портрета». Очевидно, що вона пішла з життя несподівано, сповнена творчої енергії, ідей та нових задумів.

Поховали Валентину Василівну поряд з Валерієм Олександровичем у Києві, на Байковому кладовищі (ділянка № 52 а).

Довіку будемо нести у своїх душах світлу пам'ять про цю людину.

Співробітники відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ